Florovsky Gheorghe, Arhipreotul

ÎNTELEPCIUNEA UMANĂ SI ÎNTELEPCIUNEA LUI DUMNEZEU

Cine nu este cu Mine este împotriva Mea,
iar cine nu adună cu Mine risipește.

Luca 11:23

Eu

În culmea entuziasmului pozitivist al societății ruse, când toate problemele păreau rezolvabile și deja rezolvate de știință, iar credința părea o etapă trecută, depășită și învechită a dezvoltării istorice a omenirii, Vladimir Soloviov, în vârstă de douăzeci și șase de ani, a ținut la Sankt Petersburg o „Lectură publică despre Dumnezeu-Umanitate". A fost o apologie inspirată a credinței creștine. Pe de o parte, Soloviov a arătat că numai într-o concepție religioasă despre lume se realizează o justificare autentică a vieții, se dezvăluie și se afirmă sensul și valoarea acesteia. Pe de altă parte, el, ca să spunem așa, a justificat revelațiile divine ale adevărului în fața înțelegerii umane, dezvăluind profunda coincidență a conținutului dogmei creștine cu cele mai înalte realizări ale speculației filosofice.

Soloviov însuși și-a numit viziunea asupra lumii *„filosofia cunoașterii integrale"* și tocmai în această calitate de concept sintetic cuprinzător a pus-o în contrast cu sistemele istorice stabilite de „principii abstracte". Fără a risca o eroare gravă, se poate spune că Soloviov nu a recunoscut existența erorilor. Falsitatea oricărei judecăți, afirmații sau evaluări nu constă în conținutul său pozitiv, nu în natura sa (physis), ci în poziția sa *improprie* (thesis) în sistemul cunoașterii, adică în incompletitudinea sau unilateralitatea sa. Niciun gânditor, potrivit lui Soloviov, nu s-a înșelat complet, nu a exprimat o minciună în esență; doar transformarea adevărului parțial în adevăr exclusiv și complet a fost eronată. Una și aceeași propoziție poate fi atât adevărată, cât și falsă, în funcție de ce alte idei o combină. Prin urmare, Soloviov acceptă în construcția sa aproape toate învățăturile dezvoltate istoric,

începând cu Biblia și terminând cu socialismul și teoria lui Darwin. În înțelegerea sa, Dumnezeu este Adevăr, Bunătate și Frumusețe tocmai pentru că este absolut, necondiționat, infinit, pentru că „umple totul cu Sine Însuși, îmbrățișează, mișcă, creează", că în afara Lui nu există nimic, cu alte cuvinte, El este Unitatea *Totală* , centrul și scopul întregii existențe. Prin urmare, religia este cel mai înalt adevăr tocmai pentru că îmbrățișează totul și în perspectiva *corectă* - și, prin urmare, ceea ce, luat în sine, separat, ar fi fals, devine adevărat într-un context religios.

Absența minciunilor absolute corespunde absenței răului absolut. Din nou, nu există nimic rău prin natura sa, iar o mișcare sau alta a voinței umane nu este rea în sine. „Nu recunosc răul existent ca fiind etern", a scris el, „nu cred în diavol". Răul constă și în *aranjamentul incorect al valorilor,* în distorsionarea perspectivei. Soloviev vede esența răului în plasarea limitatului în locul necondiționatului, în afirmarea individualității, adică în despărțirea de Unitatea Totală. Prin urmare, răul nu posedă realitate autentică, nu este nici măcar ceva independent, ci este doar o formă distorsionată a Binelui. Iar depășirea răului nu se reduce la eradicarea sa, ci la distrugerea unilateralității sale, la restaurarea relațiilor armonioase perturbate.

Dar acest lucru nu este suficient. Încercând să explice existența răului în lumea creată și guvernată de Creatorul Atotînțelept și Atotbun, Soloviev ajunge la afirmarea *necesității răului sau a păcatului.* Viziunea asupra lumii a lui Soloviev este saturată de spiritul istorismului, împrumutat parțial din filosofia idealistă germană, parțial din misticismul gnostic al erei creștine antice și al timpurilor de dinainte de Reformă (în special de la Iacob Boehme). Ideea principală a acestei istoriozofii este că toată istoria este rațională și, în același timp, *în ea se realizează un anumit plan accesibil înțelegerii umane.* Pe scurt, sensul rațional al existenței temporare a lumii a fost văzut aici în realizarea Unității Atotîngălbe libere. Prin virtutea creației, lumea ar realiza planul divin sub constrângere, ca să spunem așa, prin forță, integritatea și unitatea ar fi oarbe și mecanice. Și era *necesar* ca această *armonie primordială* să se dezintegreze; astfel încât toate ființele libere să-și aducă voința proprie la limită, să experimenteze întreaga povară a haosului *dezordonat* și, prin *liberă* alegere, printr-un act liber de voință de abnegație, să se întoarcă la Unitatea Totală pierdută. Cu alte cuvinte, fără cădere și apostazie față de Dumnezeu, lumea *nu ar putea* deveni ceea ce Dumnezeu a intenționat să fie. Tocmai *nu ar putea,* căci tot ce s-a întâmplat a fost de fapt rațional,

logic necesar, nu numai pentru raţiunea finită, ci şi pentru Raţiune în general şi, ca atare, a fost prevăzut veşnic de Dumnezeu.

Prin urmare, procesul istoric i se părea lui Soloviev o *linie curbă* : mai întâi, fragmentarea, dezintegrarea fiinţei trebuia să ajungă, crescând, la limitele extreme ale haosului, pentru ca apoi să se producă treptat o unificare secundară a existentului. La sfârşit stă acelaşi lucru ca la început: unitatea; dar la început exista unitatea goală, iar la sfârşit o unitate sintetică, unitatea celor mulţi, pan kai'en. Istoria, conform descrierii lui Soloviev, este „procesul Dumnezeu-uman", procesul de stabilire treptată a *Dumnezeu-umanităţii, unitatea profundă* şi liberă a Divinului şi umanului. Prestabilită veşnic în *Sofia* ca esenţă ideală a lumii create, ea a fost restaurată pentru a doua oară în persoana Dumnezeu-umană a lui Hristos. Dar apoi trebuie să se răspândească în întreaga lume, iar aceasta este esenţa istoriei creştine; Aici, ritmul *triplu* se repetă din nou: omenirea trebuie să se îndepărteze din nou de unitate, să treacă din nou prin abisul autoafirmării voluntare, pentru a ajunge la sfârşitul zilelor sale la cea mai desăvârşită umanitate divină liberă, când Dumnezeu va fi totul în toţi, iar Împărăţia atotdesăvârşită a lui Dumnezeu va fi instaurată pe pământ, adică *„plinătatea vieţii umane naturale, unită prin Hristos cu plinătatea Divinităţii".*

În această idee a Împărăţiei lui Dumnezeu, toate ideile fundamentale ale lui Soloviev sunt dezvoltate până la extrem. Aceasta trebuie să fie „plinătatea" vieţii umane, adică întreaga viaţă umană, nicidecum îngustată, trebuie să intre în sinteza mondială finală. *Nimic* nu va fi exclus ca nevrednic, totul va fi sfinţit. De aceea, Soloviev a pictat acel viitor în culori pământeşti strălucitoare. Iar Împărăţia pregătită din veacuri s-a dovedit a fi, în descrierea sa, o stare pământească, condusă de un Rege pământesc, un Mare Preot pământesc şi un Profet pământesc. În acest moment, Soloviov a pus punct şi s-a dovedit că tocmai despre această împărăţie s-a făcut promisiunea, că nu va avea sfârşit... Şi aici Soloviov era în deplin acord cu teoreticienii idealului social fără Dumnezeu, care sperau şi ei să depăşească toate dizarmoniile vieţii aici, şi nu acolo, dincolo de orizontul istoric, cu Părintele Luminilor... Şi la fel ca ei, credea, în cele din urmă, în „cursul natural al lucrurilor", în legile imuabile ale dezvoltării iminente a lumii, „cel mai bun dintre toate posibilele".

II.

Soloviov a fost adesea acuzat de panteism. Dar acesta nu era protonul psendos al construcției sale religioase și filosofice. Linia dintre eternul fără început și creat, dintre necondiționat și finit nu a fost niciodată ștearsă din conștiința sa; și el a subliniat în mod repetat, chiar și cu exagerare, opoziția acestor principii. Defectul fundamental al viziunii sale asupra lumii se afla în altă parte, în *absența completă a tragediei* în percepția sa religioasă asupra vieții. El percepea păcatul prea îngust, doar cu mintea sa, iar pentru a-l depăși, nu i se părea necesar să rupă continuitatea ordinii naturale. Lumea i se părea un mecanism construit ideal, care se supunea constant și precis legilor impecabile date de Creatorul Atotputernic și Atotînțelept. De aceea a fost atât de atras de ipoteza evoluționistă și a aplicat-o pentru a... dovedi Învierea lui Hristos, *necesitatea și, în consecință, realitatea acesteia. La urma urmei,* „natura o așteaptă și lâncezește" după ea.

Dualismul moral al Binelui și Răului era perceput de el prea abstract; nu simțea realitatea „idealului Sodomei". Ispitele și ispitele i se păreau doar momente necesare în realizarea libertății, a cărei irezistibilitate pentru el era asigurată de raționalitatea existenței, voința eternă a lui Dumnezeu. Și în fața triumfului inevitabil al transformării universale, personalitățile umane vii, concrete, dispăreau, iar toată atenția era îndreptată către formele abstracte ale existenței sociale și cosmice. Pentru Soloviov, unificarea bisericilor, adică unificarea formală a tuturor sub o singură autoritate teocratică, era mai valoroasă decât mântuirea unui suflet individual, neliniștit și amărât. O idee este mai prețioasă decât o persoană.

Trebuie menționat că cele spuse despre Soloviov se aplică doar primei perioade a vieții sale. În ultimii ani a trecut printr-o criză religioasă dificilă, în focul purificator al căruia au fost arse toate utopiile sale gnostice și teocratice. A simțit nu doar ascuțimea înțepăturii păcătoase în sufletul individual, ci și realitatea, independența răului ca principiu cosmic. A simțit pulsul catastrofal al istoriei și în loc de Împărăția acestei lumi a văzut „sfârșitul istoriei" - Judecata de Apoi și a Doua Venire a lui Hristos.

„Tot ce este măreț *pe pământ* zboară ca fumul" – cu această revelație viața sa aici s-a încheiat.

al III-lea

Soloviev, Tolstoi, Dostoievski au fost precursorii și profeții acelei perioade de nouă ascensiune religioasă în care gândirea rusă, după câteva decenii de rătăciri lipsite de Dumnezeu și fără Dumnezeu, a intrat la începutul secolului actual. „Noua conștiință religioasă" a prins contur în „căldura mișcării de eliberare", când speranțele nutrite, ereditare păreau gata să se realizeze în orice moment - situația era favorabilă apariției utopiilor. Și într-adevăr, în conștiința excitată de așteptări, „revoluția rusă", o mișcare politică și socio-economică prin origine și conținutul ei imediat, a crescut până la dimensiunile unei schimbări apocaliptice. Dar acesta a fost un apocalipticism chiliastic, senzual, complet inconștient de granițe, de hiatusul dintre „aici" și „acolo", „căutând cu ardoare un oraș", dar un *oraș local.* Idealul unității libere a tuturor a fost repetat aici din nou în alte forme, dar cu toate farmecele și ispitele sale. Religia trebuie *să devină totul,* pentru a percepe *plenitudinea* vieții umane, trupească și trupească, - pentru „căutătorii lui Dumnezeu" acest postulat s-a transformat într-o sarcină - de a combina păgânismul cu creștinismul „istoric", „bisericesc", Pan pe moarte cu Hristosul Înviat. Și, se părea, epoca celui de-al Treilea Testament, Împărăția mistică a Duhului, era deja la ușă. Ar trebui să combine adevărul naturalismului senzual elen cu adevărul spiritismului ascetic, libertatea și sfințenia trupului cu libertatea și sfințenia spiritului. - Soloviev aștepta *statul religios ideal,* Merezhkovsky, Gippius, Minsky, Vyach. Ivanov, Sventsitsky - o comunitate anarhică „beată de Dumnezeu" (Gottgetrunken). Amândoi sunt la fel - *paradisul pe pământ.* „Încă puțin, încă o strădanie de bine", a exclamat unul dintre principalii reprezentanți ai acestei mișcări, Sventșitki, „și bolțile cerurilor se vor deschide, lumea va tremura ca un pacient pe moarte și, *deodată, un cer nou va străluci peste un pământ nou, frumos, nepieritor și etern."*

Gândirea religioasă se mișcă aici în întregime în cadrul ideii Împărăției lui Dumnezeu pe pământ: „Societatea creștină ia locul societății socialiste sau al democrației ideale a construcțiilor socio-istorice non-religioase anterioare. Obiectul dorinței aici este încă *sistemul,* ordinea ideală ca atare. Și aceasta în ciuda faptului că problema personalității este pusă acut, în ciuda fascinației pentru religiozitatea individualistă a

sectelor mistice non-bisericești. Mai mult, în ciuda sentimentului emergent de tragedie globală, «Viața», spune Savitsky, «nu este un acord armonios, ci o disonanță furtunoasă, sfâșietoare». Și, în același timp, refuzul de a *«înțelege religios istoria»,* în opinia sa, ar fi «cea mai necondiționată negare a lui Dumnezeu», căci Dumnezeu nu ar putea crea o lume lipsită de sens, caleidoscopic pestriță, incoerent episodică, incompletă. Fie istoria este «creșterea organică a Cosmosului», fie nu există Dumnezeu.

Astfel, restaurarea armoniei universale tulburate umbrește sarcina iluminării și mântuirii sufletelor individuale.

Motivul este clar: între sensul lumii și raționalitatea ei se plasează un semn egal, iar raționalitatea se măsoară printr-o scară finită, umană. Raționalitatea istoriei se identifică cu natura sa planificată, cu logica sa în limitele logicii „aristotelice" umane. „Înțelegerea religioasă a vieții se transformă într-una dintre variantele teoriei progresului, ca și cum între rațiunea umană și Rațiunea Divină diferența ar fi doar cantitativă, ca între finit și infinit, iar în cadrul fragil al cunoașterii umane întregul Mister al Înțelepciunii lui Dumnezeu este conținut și tangibil..."

Depășirea limitelor raționaliste ale conștiinței religioase a fost posibilă doar printr-o analiză filosofică sistematică a problemei istorice, iar aceasta a dus la o formulare acută a problemei relației dintre cunoaștere și credință, cu alte cuvinte, Înțelepciunea lui Dumnezeu, ascunsă din timpuri imemoriale, și înțelepciunea umană. Principala valoare filosofică a „căutării lui Dumnezeu" rusești constă în formularea distinctă și clară a problemei esenței înțelegerii religioase a istoriei, în revelarea antinomiilor inevitabil inerente acesteia.

IV.

„A cunoaște rațiunea a tot ceea ce există, a înțelege în mod egal fiecare fir de iarbă de pe câmp și fiecare stea de pe cer" este accesibil doar omniscienței lui Dumnezeu", scria S. N. Bulgakov (pe atunci profesor de economie politică, acum și protopop) în 1902. Pentru noi, evenimentele individuale atât din propriile noastre vieți, cât și din istorie vor rămâne pentru totdeauna iraționale. Pentru acțiunea

morală, „încrederea că progresul se realizează cu necesitate mecanică" este atât inutilă, cât și superfluă; „nu sunt necesare cârje pentru legea morală!" Căci nu *cunoașterea garantantă, ci credința* îndrăzneață ar trebui să stea la baza vieții. Cu alte cuvinte, semnificația determinantă și călăuzitoare nu ar trebui să aparțină unui sistem ideal aflat undeva *înainte,* în perspectiva istorică, ci unei norme atemporale și eterne, unor postulate morale absolute.

Este posibil să considerăm istoria în două moduri: fie să o privim ca pe un „proces care duce la atingerea unui scop ultim, dar totuși imanent în istorie și realizabil prin forțele acesteia", fie „să vedem deasupra noastră și dincolo de limitele acestei lumi cu istoria noastră un scop supranatural": atunci „în fața eternității toate valorile istorice se estompează și se evaporă sau sunt reevaluate radical". „Lumea se coace pentru transformarea sa prin puterea creatoare a zeității", istoria „este în întregime opera voinței și a omnipotenței Tatălui Ceresc", iar scopul ei este atât complet de neînțeles, cât și de neatins pentru om. Bulgakov desemnează aceste puncte de vedere, respectiv,
drept *chiliasm* și *escatologie.* Chiliasmul este pasiv determinist, certitudinea strictă a tot ceea ce se întâmplă în istorie, „fatumul regularității" este cea mai înaltă realitate pentru el; „istoria este luată aici din astfel de unghiuri încât nu mai rămâne loc în ea pentru o personalitate umană liberă". Așa este ideologia marxismului, așa este fatalismul musulman, așa a fost apocalipticismul profeților evrei non-canonici. Și acest lucru este legat de abstractizarea idealurilor și revelațiilor chiliastice: nu este vorba întotdeauna despre fapte specifice, nu despre epoci specifice, ci despre tipuri sau scheme, despre viitor în general - căci totul este similar și se repetă. Eshatologia este în esență transcendentală, trăiește prin gândul la o altă lume și la plecarea viitoare din aceasta. Și, prin urmare, se află pe un plan religios-metafizic complet diferit - căile Providenței sunt incomparabile cu căile umane, ceea ce este acolo nu este ca ceea ce este aici. Răul este resimțit aici ca o forță reală de autoafirmare, iar lumea și procesele istorice - ca o tragedie metafizic reală. Dar se desfășoară în afara limitelor istoriei empirice. „Pentru creștini", spune V.N. Ern, care se apropie de Bulgakov în acest sens, „viitorul nu este un proces cultural pașnic de creștere treptată a tot felul de valori, ci *o imagine catastrofală a exploziilor în continuă creștere;* în final, ultima explozie, ultima tensiune - și apoi sfârșitul *acestei* lumi, începutul Noii, Eterne, absolute Împărății a lui Dumnezeu." Și „va veni o zi când lumea veche va pieri în tunetele și fulgerele marii Judecăți de Apoi, Îngerii își vor suna trâmbițele, cerurile se vor rula ca un sul, Timpul va

dispărea, Moartea va fi învinsă, iar din flăcările transfigurării va răsări *un pământ nou* sub ceruri *noi . Atunci această lume nu va mai exista."*

Din această perspectivă, este absolut clar că „comorile" ar trebui „adunate" nu pe pământ, unde totul este perisabil, ci în ceruri... Și traducând acest lucru în limbaj cotidian, trebuie spus că valoarea nu se află în aceste sau acele forme de existență empirică, ci în sufletul uman. Metoda de evaluare se schimbă: cea anterioară, cronologică, când demnitatea unei realizări istorice era determinată fără echivoc de distanța sa în timp față de scopul ideal suprem, este înlocuită cu una atemporală, iar verdictul se pronunță în funcție de conținutul întruchipat în aceste forme. În acest fel, individul este în cele din urmă scos de sub stăpânirea timpului și a destinului. În toate timpurile și printre toate popoarele, oamenii drepți sunt posibili. Fiecare epocă este evaluată în sine, măsurată după același etalon care nu se schimbă în perspectiva istorică - o normă absolută, religioasă și morală.

Și totuși timpul există. Trăim în istorie. Și deși istoria nu poate fi raționalizată în mod inofensiv, nu poate fi „semnificativă" logic fără a fi lipsită de sens etic, ea are totuși un „sens", dacă Dumnezeu conduce lumea. Dar acest sens nu poate fi inteligibil, nu poate fi pe deplin epuizat de nicio definiție umană. Este cu adevărat un mister.

Astfel, întrebarea despre sensul istoriei duce la întrebarea despre credință. *Istoria are sens, iar istoria este de neînțeles, misterioasă.* Această antinomie se rezolvă atunci când *sensul cognoscibil este separat de sensul credinciosului.*

V.

Opoziția dintre cunoaștere și credință se bazează pe o profundă opoziție psihologică și etico-metafizică - libertate și necesitate. Cunoașterea și credința se nasc din viziuni diferite despre lume, în planuri diferite: așa cum spune pe bună dreptate N.A. Berdiaev, dacă credința este „demascarea *lucrurilor invizibile",* atunci cunoașterea ar trebui numită „demascarea lucrurilor vizibile". *„Cunoașterea este obligatorie, credința este gratuită";* „cunoașterea este de natură violentă și sigură", scrie Berdiaev, „în credință, în demascarea

lucrurilor invizibile, în alegerea voluntară a altor lumi, există risc și pericol. În îndrăzneala credinței, omul pare să se arunce în abis, riscând fie să-și rupă gâtul, fie să câștige totul... Cererea din partea credinței de garanții oferite de cunoaștere pare similară cu dorința de a da faliment într-un joc de noroc, după ce a aruncat mai întâi o privire pe carte." Natura psihologică a credinței este caracterizată de celebra expresie tertuliană „credo quia absurdum". *„Trebuie să riști, să fii de acord cu absurdul, să renunți la rațiunea ta, să riști totul și să te arunci în abis..."* — doar această ispravă de abnegație și dăruire te duce dincolo de limitele „mult prea umane". Și raționalitatea lumii este dezvăluită, dar nu umană, ci Superioară, Eternă, Divină. „Cred în Dumnezeul meu", formulează Berdiaev atitudinea religioasă a conștiinței, *„ nu pentru că existența Lui mi-a fost dovedită, că sunt obligat să-L accept, că sunt garantat prin promisiuni din cer, ci pentru că Îl iubesc "...* Astfel, cunoașterea și credința sunt reduse, respectiv, la umilință și îndrăzneală. Și, în același timp, numai în credință înțelegerea sensului este vital legată de personalitatea conștientă, doar credința este un eveniment care îi străpunge profund și larg viața. Și cunoașterea — alunecă la suprafață. Și, mai mult, idealul intelectualist unilateral al cunoașterii ridică această suprafață la rang de normă: insistă asupra non-realității, asupra „idealității" cunoașterii, asupra faptului că cunoașterea nu este un eveniment, că în ea nu există un contact esențial cu realitatea, cu „alte lumi". În adâncuri se simte un spirit de alienare, răceală, indiferență, în timp ce adevărata credință este întotdeauna arzătoare, întotdeauna iubire.

Acest ciclu de gânduri este dezvăluit cu cea mai mare claritate și completitudine în conceptul religios și filosofic al preotului Părinte P.A. Florensky, a cărui carte este „Stâlpul și temelia adevărului".

„Experiența Teodiceei Ortodoxe" este, fără îndoială, cel mai semnificativ fapt din mișcarea religioasă rusă din ultima vreme. Aceasta combină o înțelegere neobișnuită a erudiției filosofice și teologice și forța și flexibilitatea dialecticii cu intensitatea ridicată a intuiției și profunzimea sentimentului religios direct. „Experiența religioasă trăită ca unică modalitate legitimă de a cunoaște dogmele - așa aș dori să exprim aspirația generală a cărții mele" - începe Părintele Florensky în discursul său introductiv către cititor; iar întreaga sa carte este scrisă tocmai pe baza unei astfel de „experiențe religioase trăite", se bazează pe „date experiențiale" și, mai mult, pe datele experienței bisericești.

Ideea principală a lui Florensky este opoziția dintre cunoașterea rațională și cunoașterea spirituală, pe care o dezvăluie în primul rând în raport cu cuvintele lui Hristos: *„A ascuns aceste lucruri de cei înțelepți și pricepuți și le-a descoperit pruncilor”* (Matei 11:25). „Adevărata înțelepciune omenească, adevărata raționalitate umană sunt insuficiente pentru că sunt omenești. Și, în același timp, «prubăria» mintală, absența bogăției mintale, care împiedică intrarea în Împărăția Cerurilor, se poate dovedi a fi o condiție pentru dobândirea cunoașterii spirituale. Dar plinătatea tuturor lucrurilor este în Iisus Hristos și, prin urmare, cunoașterea poate fi obținută numai prin El și de la El.” De aceea, *„între cei născuți din femei nu s-a ridicat niciunul mai mare decât Ioan Botezătorul, dar cel mai mic în Împărăția cerurilor este mai mare decât el”* (Matei 11:11).

Pentru mintea omenească, cunoașterea adevărului, ca dobândire a unei certitudini incontestabile, este absolut inaccesibilă, iar singurul rezultat pe care îl poate obține este o epoche sceptică, abținerea de la orice afirmație; psihologic, aceasta nu este deloc ataraxie, nu „calmul profund al unui spirit care a renunțat la orice fel de rostire”, ci o luptă spirituală insuportabilă printre necunoscute, „un fel de *strigăt filosofic nearticulat)),* „chin cu adevărat aprins”. Singura ieșire este în credință; pentru aceasta, trebuie să renunțăm *la premisa dogmatică* că „certul nu poate veni din incert” și *să îndrăznim.* „Cine nu vrea să-și piardă sufletul, să rămână în Gheenă, în focul nestins al epochei, «unde viermele lor nu moare și focul lor nu se stinge» (Marcu 9:44, 46, 48).” Așa au făcut arienii, ispitiți de incomprehensibilitatea rațională a Crezului de la Niceea, de absurditatea logică a lui *omoousios*; cuvintele de reproș aruncate de Eunomius fraților capadocieni, „îndrăzniți să învățați și să gândiți imposibilul” - sunt o expresie tipică a ispitei raționale în fața Adevărului revelat, o expresie a *celui mai rău* tip de ateism, așa-numita credință „rațională”. Aici, necunoașterea „lucrurilor invizibile” este deghizată ipocrit - existența lui Dumnezeu este recunoscută, dar însăși esența Lui - „invizibilitatea” - este respinsă. Trebuie *să credem* „în ciuda gemetelor rațiunii”, mai mult, *tocmai* pentru că rațiunea este ostilă acestei afirmații a credinței. - „Sângerând, voi spune în tensiune: Credo quia absurdum est. Nu vreau nimic, nimic al meu - nici măcar nu vreau rațiune. Tu singur, - Tu singur. Die animae meae: Salus ta Ego sum! Totuși, nu al meu.” „Și facă-se voia Ta...” „Trebuie să pășim pe un pământ complet nou, de care nu avem nicio amintire. *Nici măcar nu știm* dacă acest pământ nou există cu adevărat – nu știm, căci binecuvântările spirituale pe care le căutăm sunt dincolo de sfera cunoașterii trupești: ele sunt „ceea

ce ochiul n-a văzut, urechea n-a auzit și la inima omului n-a scăpat (1 Corinteni 2:9; cf. Isaia 64:4)". „Ca să ajungem la Adevăr, trebuie să renunțăm la identitatea noastră, trebuie să ieșim din noi înșine; și acest lucru este *absolut imposibil pentru noi",* dar „Dumnezeul lui Avraam, Isaac, Iacov, și nu Dumnezeul filozofilor și al învățaților" [cuvintele lui Pascal] vine la noi, vine în patul nostru de noapte, ne ia de mână și ne conduce într-un mod la care nici nu ne-am putea gândi. „La oameni este cu neputință, dar la Dumnezeu toate lucrurile sunt cu putință (Matei 19:26 cf. Marcu 10:27)". „Nu intuiția sau discursul dau cunoașterea Adevărului. „Ea izvorăște în suflet din *revelația* liberă a Adevărului Treimic însuși, din vizita plină de har a sufletului de către Duhul Sfânt." Iar calea către dobândirea Duhului este calea acțiunii inteligente, a realizării spirituale interioare. *Filosofia creștină* este „filosofia *personalității și* a realizării creative".

Conform conținutului iluminării Duhului, revelațiile religioase sunt absolut incompatibile cu cadrele logice; pentru gândire, ele sunt *antinomice,* contradictorii intern. Și în acest fapt al contradicțiilor care pătrund în întregul domeniu al dogmei religioase, nu se dezvăluie slăbiciunea ei, păcatul nostru **.** Și numai *pentru că* dogmele sunt contradictorii, se poate (de fapt, posibil) *să se creadă în ele* - dacă ar fi inteligibile, „nu ar fi nimic în care să crezi, nimic pentru care să te purifici și nimic de făcut": totul ar fi ușor și pur și simplu *accesibil tuturor.* Și Florensky arată prezența reală a „antinomiilor dogmatice", printre altele, la Apostolul Pavel. Aceste contradicții, vizibile ochiului neiluminat, se transformă în integritate pentru privirea spirituală. - Cel mai frapant exemplu este dogma escatologică: dacă pornim de la conceptul de Dumnezeu ca Iubire, atunci *„imposibilitatea mântuirii universale este imposibilă "*; Dacă pornim de la ideea creaturii ca o creație liberă a lui Dumnezeu, atunci este imposibil „să admitem că ar putea exista mântuire fără iubire reciprocă față de Dumnezeu" și, în același timp, iubire liberă, neimpusă de Dumnezeu, adică *„imposibilitatea mântuirii universale este posibilă".* Ideile *de iertare și pedeapsă* se presupun inevitabil una pe cealaltă și, în același timp, se exclud reciproc. Este la fel de sigur că va exista chin veșnic, căci cunoașterea Adevărului și comunicarea cu *acesta nu pot* fi decât voluntare și că va exista o restaurare universală, apokatastasis, căci Dumnezeu este iubire. Și numai credința dezvăluie ta eschata.

Însă credința nu este o stare trecătoare, trecătoare a sufletului omenesc, ci o ordine permanentă, definită a ființei sale, un tonus definit al său, *integritatea* sau *castitatea* spiritului. Acest nivel de

ordine spirituală este atins doar în Biserică. Însă Biserica nu este ceva ce poate fi definit formal și logic. „Nu există *un concept* de bisericesc, ci există Biserica *însăși* , iar pentru fiecare membru viu al Bisericii, viața bisericească este cel mai definit și tangibil lucru pe care îl cunoaște." „Nu dovedește oare chiar această indefinibilitate a bisericeștii, caracterul ei evaziv pentru termeni logici, inefabilitatea ei că bisericeștia este viață, o viață nouă specială dată oamenilor..." Și este oare posibil să punem Trupul lui Hristos, *„plinătatea* Celui ce umple toate în toți" (Efeseni 1:23) „în mormântul strâmt al definiției logice?" În acest sens, cunoașterea adevărului este *adevărata* viață.

A cunoaște adevărul în sensul său cel mai adevărat și profund înseamnă a nu copia sau a nu reflecta pasiv în conștiința proprie ceva ce se află în afara cunoscătorului și este în esență străin și indiferent față de acesta. *A cunoaște adevărul înseamnă a deveni adevărat,* adică a-ți realiza scopul divin ideal și etern sau, așa cum spune V.F. Ern, a-ți găsi și a-ți dezvălui „fața sofiană", a-ți găsi adevăratul „loc în univers și în Dumnezeu". „Adevărul", așa cum spune el, „poate fi accesibil omului doar pentru că există un loc pentru Adevăr în om", adică el este imaginea lui Dumnezeu, iar creșterea nesfârșită și constantă în realizarea ideii eterne a ființei sale îi este accesibilă. Singura cale către adevărata cunoaștere este calea ascetismului creștin. Numai cel care descoperă „omul interior" din sine, care devine ceea ce este destinat să fie prin voința misterioasă a lui Dumnezeu și ceea ce ar fi fost dacă nu ar fi existat nicio cădere, poate cunoaște adevărul.

VI-lea

Acestea sunt realizările supreme ale gândirii religioase și filosofice rusești.

Pornind de la ideea unei sinteze religioase cuprinzătoare, a acceptării și iluminării întregii vieți în forma sa actuală, dată empiric, se încheie cu o renunțare completă la lume și la tot ceea ce se află „în ea", cu atât mai completă cu cât este realizată nu în numele semnificației morale negative a „lumii", ci în numele neprețuirii sale complete. Lupta împotriva răului este transferată pe un nou plan: răul perceput religios diferă de ceea ce este recunoscut ca rău în limitele vieții „naturale" - am văzut că cunoașterea, înțelepciunea sunt rele înaintea judecății

credinței. Și în adâncurile conștiinței religioase se realizează o ispravă morală spirituală: renunțarea la *propria* rațiune, la *„înțelegere”* *este* primul său pas; *revelația este* conținutul său.

Punctul de plecare este simțul elementului divin din mintea omenească; revelația finală este mărturisirea deșertăciunii și zădărniciei înțelepciunii omenești. „Vorbim despre înțelepciunea lui Dumnezeu, taină, ascunsă, pe care n-a cunoscut-o niciunul dintre stăpânitorii veacului acestuia... Dar Dumnezeu ne-a descoperit-o prin Duhul Său. Căci Duhul cercetează toate lucrurile, chiar și adâncimile lui Dumnezeu” (1 Corinteni 2:7, 8, 10).

Suntem infinit departe de a atribui semnificația autenticității necondiționate, canonice rezultatelor și realizărilor căutării religioase rusești. Este însă necesar să recunoaștem corectitudinea fundamentală a căii nou alese. Puterea sa nu constă în autoafirmarea cunoașterii logice, ci în smerenia abnegației în fața misterului lui Dumnezeu și în setea de realizare. Și fără a risca o greșeală, putem spune că gândirea teologică ortodoxă a învățat cel puțin o lecție absolut incontestabilă din acest proces de căutare și luptă: ca model și sursă de inspirație, speculația creștină ar trebui să ia nu acele cuvinte de început divin inspirate din Evanghelia Evanghelistului-Teolog, care au inspirat gândirea patristică a erei creștine timpurii, ci, ca să spunem așa, cuvinte mai elementare, mai apropiate de puterile limitate ale creației decăzute, pe care Apostolul Neamurilor le-a scris bisericii din Corint. Pe înălțimile înțelepciunii divine, se simte și se simte Logosul, se revelează Înțelepciunea lui Dumnezeu. Dar a începe imediat de la astfel de înălțimi este atât copleșitor, cât și nesigur. La început trebuie să existe o conștientizare plină de căință a slăbiciunii propriei înțelegeri, „tremurul misterului”.

Căci este scris: „Voi nimici înțelepciunea celor înțelepți și voi nimici priceperea celor pricepuți” (Isaia 29:14)... pentru că nebunia lui Dumnezeu este mai înțeleaptă decât oamenii, și slăbiciunea lui Dumnezeu este mai tare decât oamenii” (Corinteni 1:19,25).

Publicat conform primei publicații în limba rusă:

„Mladorus”, Sofia, 1922, Nr. 1, p. 50-62.